

CÂVİD BEY, Mehmed

(1875-1926)

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin malî siyasetinin belirlenmesinde önemli rol oynayan Osmanlı Maliye nâzırı ve iktisatçısı.

Selânik'te doğdu. Dönme câmiasından tüccar Recep Naîm Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Selânik'te yaptıktan sonra İstanbul'a giderek Dersâdet Mekteb-i İdâdî-i Mülkî (İstanbul Lisesi) ve Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'de okudu. 1896'da mezun olunca Ziraat Bankası Muhasebe Kalemi'nde göreve başladı. Bir yıl sonra Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi İstatistik Şubesi'ne geçti. 1898'den itibaren bu göreve ek olarak Aya-sofya Merkez Rüşdiyesi'nde hesap, Dârümuallimîn-i Âliye'de ilm-i servet (iktisat) hocalığı yaptı. 1899 yılında Maarif Nezâreti Rüşdiye İdaresi kütâbetine getirildi. 1902'de siyasi gayelerle görevinden ayrılarak gelişmiş iktisadî yapısı ve etnik durumuyla meşrutiyet taraftarı muhalefetin gelişip güçlendiği bir merkez olan Selânik'e döndü ve yeni kurulan Mekteb-i Fezziyye adlı lise seviyesindeki bir okulun müdürlüğünü üstlendi. Burada iken gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin teşkilâtlanmasında ve Selânik mason locasında aktif rol alan Cavid Bey, 1907'de cemiyetin İttihat ve Terakkî Cemiyeti'yle birleşmesinden sonra da faaliyetlerini sürdürdü. II. Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra Selânik'ten ayrılarak İstanbul'a döndü ve seçimlere hazırlanmaya başladı. Seçimler sonunda Meclis-i Meb'ûsan'da I. (1908-1912) ve II. (1912) dönem Selânik mebusu, Selânik'in Balkan Savaşı sonunda Yunanistan sınırları içinde kalması üzerine de III. dönemde (1914-1918) Kal'a-i Sultânî (Çanakkale) sancağı mebusu oldu. Ayrıca 1916 ve

1917 yıllarında İttihat ve Terakkî'nin yönetici kadroları içinde yer aldı.

Cavid Bey ilk defa Tefvîk Paşa kabinesinde (14 Nisan - 5 Mayıs 1909) Maliye nâzırlığına getirilmek istendiyse de kendilerinden izin alınmadığı gerekçesiyle İttihat ve Terakkî'nin karşı çıkması yüzünden göreve başlamadan istifa etmek zorunda kaldı. Az sonra 25 Haziran 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa'nın kurduğu kabinede Maliye nâzırlığına getirildi ve İbrahim Hakkı Paşa hükümetinde de (12 Ocak 1910 - 29 Eylül 1911) aynı görevi yürüttü. Fakat malî ve idarî alanda önemli reformlar yapmaya çalıştığı bir dönemde bazı anlaşmazlıklar yüzünden nâzırlıktan istifa etti. 1912 seçimlerinin ardından Said Paşa kabinesine Nâfia nâzırı olarak tayin edildi. Savaşlar dolayısıyla artan askerî harcamalar yüzünden daha da bozulan malî durumla başa çıkmayacağı anlayan Maliye nâzirinin istifası üzerine yeniden bu göreve getirildi ve 22 Temmuz 1912'de Said Paşa'nın istifasına kadar görevde kaldı. İttihat ve Terakkî'nin Bâbîâlî Baskını ile (23 Ocak 1913) iktidarı ele geçirmesinden bir yıl sonra tekrar Maliye nâzırı oldu. Nâzırlığı sırasında, giderek yaklaşan dünya savaşında Osmanlılar'ın tarafsız kalması karşılığında kapitülasyonların kaldırılabilirliğini düşünüyordu. Hatta bu yönde Fransızlar ve İngilizler'le temaslarda bile bulundu. Ancak Osmanlılar'ın Enver Paşa'nın zorlamalarıyla Almanya yanında savaşa girdiğini öğrenince hemen kabineden istifa etti.

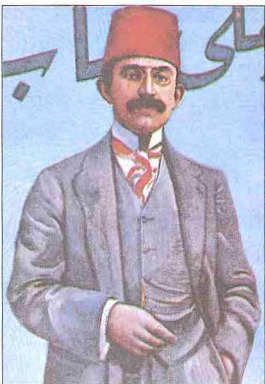
1917 yılı başlarında özel teşebbüsü geliştirip güçlendirmeyi amaçlayan Osmanlı İ'tibâr-ı Millî Bankası'nın kuruluşunu gerçekleştirdi. Talat Paşa'nın Şubat 1917'de sadrazamlığa gelmesinden bir süre sonra Maliye nâzırlığını üstlendi. Savaşın kaybedilmesi üzerine kabine ile birlikte nâzırlıktan ayrılmak istediysede de malî durumun ciddiyeti sebebiyle yapılan ısrarlar üzerine Ahmed İzzet Paşa kabinesinde de aynı görevi kabul etti. Ancak Talat, Enver ve Cemal paşaların yurt dışına kaçmalarından sonra İttihat ve Terakkî'nin en önde gelen üyelerinden birisi olarak kabinede bulunmuş olması kendisini bu partiye dönük hücumların ana hedefi haline getirdi. Bu çok kısa ömürlü kabine ile birlikte Cavid Bey de nâzırlıktan ayrıldı (8 Kasım 1918).

Kısa bir süre sonra Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Türk dâyinler vekilliğine seçildi. Fakat Damad Ferid Paşa hüküme-

tinin İttihatçıları yargılamak üzere oluşturduğu Dîvân-ı Harb-i Örfî'de yargılandı ve giyabında on beş yıl kürek cezasına mahkûm edildi. Bunun üzerine bir müddet İstanbul'da saklandıktan sonra Fransa'ya, oradan da İsviçre'ye kaçtı. İsviçre'de iken kendisi gibi Avrupa'ya dağılmış İttihatçı liderlerle temaslarını sürdürdü. Bu arada Avrupa'daki genç Türk öğrencilerini yönlendirerek İttihat ve Terakkî'ye yeni güç odakları sağlamaya çalıştı. İsviçre'de bulunduğu sırada Şehzade Burhâneddin Efendi'nin eski karısı Aliye Hanım'la evlendi (1921). Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'na Ankara hükümeti delegasyonunun danışmanlarından biri olarak katıldı. Buradaki hizmetlerinin "millî hükümet" temsilcilerince beğenilmiş olmasının verdiği güvenle otuz dört aylık bir ayrılıktan sonra İstanbul'a döndü ve yeniden Düyûn-ı Umûmiyye dâyinler vekilliği görevine başladı.

21 Kasım 1922'de Lozan'da başlayan konferansa Türk delegeleri müşavirlerinden biri olarak katılan Cavid Bey, Türk heyeti başkanı İsmet Paşa ile iktisadî konularda görüş ayrılığına düştü. Bu husus daha sonra basına aksetmesi üzerine İsmet Paşa, aralarında Cavid Bey'in de bulunduğu bazı müşavirleri heyetten çıkardı. Böylece Cavid Bey yeni siyasi oluşumun dışına itilmiş oldu.

1924 yılı başlarında, meclis reisi ve İstanbul milletvekili Fethi Bey'in (Okyar) İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'ndan istemiş olduğu bir raporu hazırlayan heyete başkanlık etti. Haziran 1926'da Mustafa Kemal'e karşı hazırlanan suikast girişimi, bu harekete teşebbüs eden ve etmeyen bütün İttihatçıların ve genel olarak muhalefetin tasfiyesini mümkün kılan bir ortam hazırlayınca, olaydan sorumlu tutularak 19 Haziran 1926'da tutuklandı; ancak kısa süre sonra serbest bırakıldı. Ardından tekrar tutuklandı ve İstiklâl Mahkemesi tarafından sorguya çekildi. Lozan Konferansı sonrasında Kara Kemal'in teklifiyle bazı İttihatçıların Cavid Bey'in evinde yaptıkları iki günlük toplantı ve bu toplantıda ele alınmış dokuz maddelik bir program taslağı gizli bir komitenin varlığının delilleri sayıldı; bu komitenin İttihat ve Terakkî'yi yeniden diriltmeye ve anayasayı zorla değiştirmeye dönük bir teşebbüs içinde olduğu ileri sürüldü. Bunun üzerine Cavid Bey ölüm cezasına çarptırıldı ve iki gün sonra da cezası infaz edildi (26 Ağustos 1926).

Mehmed
Cavid Bey

Liberal bir iktisat anlayışına sahip olan ve iktisadî kalkınmayı dünya ekonomisiyle bütünleşmede gören Câvid Bey, on yıllık İttihat ve Terakkî döneminin (1908-1918) altı yılı aşkın bir bölümünde bizzat Maliye nâzırı, diğer zamanlarda da maliye ile ilgili aktif çalışmalarını sürdürmüş bir siyaset adamı olarak İttihat ve Terakkî'nin iktisadî politikalarına damgasını vurmuştur. Ülkedeki sermaye birikiminin dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi sağlayacak güçte olmaması sebebiyle bir yandan özel teşebbüsü geliştirmeye, öte yandan da yabancı sermayeyi çekmeye yönelik düşüncelerinin uygulamaya yansıyan en belirgin yönlerinden biri, yabancı sermayeli şirket ve bankaların korunması ve desteklenmesi oldu. Ne var ki siyasî istikrarsızlıkların da etkisiyle kalkınmayı hareketle geçirecek ölçüde bir yabancı sermaye akımı sağlanamadı.

İmparatorluğun hızla dağılması, milliyetçi akımların güç kazanması ve I. Dünya Savaşı gibi olaylar Câvid Bey'in düşüncelerinde değışse bile uygulamalarında önemli farklılaşmalara yol açtı. Kapütülasyonları kaldırma teşebbüsleri, Osmanlı İ'tibâr-ı Millî Bankası'nın kurulmasına öncülük etmesi, İstihlâk-i Millî Cemiyeti'ne katılması onun bu tür uygulamalarının örnekleridir. Câvid Bey'in başta Maliye Nezâreti olmak üzere birçok kamu kuruluşunda çok önemli yerinden teşkilâtlanma faaliyetleri gerçekleştirmesi, muhaliflerinin bile kabul ettiği analiz ve tartışma gücüyle siyasî tartışmaları zenginleştirmiş olması gibi özellikleri üzerinde pek durulmamıştır. Buna rağmen "Câvid Bey maliyesi", "Câvidizm" gibi tanımlarla onun yabancı sermaye ve dış borçlarla ilgili olumlu görüşleri çok sık tekrar edilegelmiştir. Kendisine yapılan bu tür atıflar, devletçiliğin ağır bastığı dönemde onun liberal iktisat anlayışını olabildiğince eleştirerek uygulanmakta olan millî iktisat politikasının farklılığını göstermek ve savunmak amacıyla yöneliktir. Câvid Bey'in bu anlamda güncelliğini uzun süre korumuş olmasının sebebi, onun liberal düşüncenin en önemli temsilcilerinden biri olmasında aranmalıdır.

Câvid Bey'in maliye ve iktisat alanında yayımlanmış kitap ve makaleleri de vardır. İlk yazıları, Abdülhamid döneminde *Servet-i Fünûn*'da "İlm-i Servet" başlıklı tefrikasıyla neşredilmiştir. Daha çok Paul Leroy Beaulieu ve Charles Gide'e dayanarak yazdığı *İlm-i İktisâd* adlı kitabı (I-IV, İstanbul 1315-1317), dönemin

en kapsamlı eseri olarak bir temel kaynak niteliği taşımıştır. Bir süre sonra bu kitabın iki baskısı daha yapılmıştır (*İlm-i İktisâd*, İstanbul 1326; *Ma'lûmât-ı İktisâdiyye*, İstanbul 1329). Ayrıca yine öncü nitelikte *İhsâiyyat* adlı bir istatistik kitabı vardır (İstanbul 1325). II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, arkadaşları Rızâ Tevfik ve Ahmed Şuayb ile birlikte, Türkiye'deki pozitivist hareketin belli başlı yayın organlarından biri kabul edilen *Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmuası*'nın (Aralık 1908 - Ağustos 1910 arasında 24 sayı) müdürü ve yazarlarından biri olan Câvid Bey, 1908 öncesinde *Sabah*, sonra da *Tanin* gazetelerinde makaleler yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahval Defteri*, nr. 79, s. 467; Kandemir, *İzmir Sulukastının İçyüzü*, Ankara 1955, II, 29-49; Mücellitoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-69, III, 678-717; Yahya Kemal (Beyatlı), *Siyâsî ve Edebi Portreler*, İstanbul 1976, s. 141-153; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Ankara 1978, IV, 237-266; Zafer Toprak, *Türkiye'de «Millî İktisat» 1908-1918*, Ankara 1982, s. 18, 23-24, 51-52, 370-371, 422, ayrıca bk. Dizin; Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1989, III, 331-335; Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul, ts., s. 66, 69; "M. Cavid Bey'in Hatıratı", *Tanin*, 30 Ağustos 1943 - 22 Aralık 1946; aynı makale, *Devrim*, 26 Ocak 1971 - 30 Mart 1971; Dankwart A. Rustow, "Djâwîd", *EI²* (İng.), II, 497-498; "Cavid Bey", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul 1983-85, III, 1303-1311.

SELİM İLKİN

CÂVİDÂN-HİRED

(جاويدان خرد)

İbn Miskeveyh'in
(ö. 421/1030)

İran, Hint, Yunan ve
Arap-İslâm kültüründe ahlâk ve
âdâba dair hikmetleri topladığı
Arapça eseri.

İbn Miskeveyh'e pek az yer veren klasik biyografi kaynaklarında *Câvidân-ğired*'den veya eserin bazı yazmalardaki diğer adı olan *Âdâb-ü'l-‘Arab ve'l-Fürs*'ten söz edilmemektedir. Ancak Yâkût'un *Mu‘cemü'l-üdebâ‘* adlı eserinde hem İbn Miskeveyh hakkında geniş bilgi verilmiş, hem de eserleri arasında *Câvidân-ğired*'in adı zikredilmiştir (V, 10). İbn Miskeveyh'in *Câvidân-ğired* içinde ünlü eseri *Tehzîbü'l-ahlâk*'ı anlamı (s. 25), ayrıca kitabın bütün yazmalarında müellif adının İbn Miskeveyh olarak kaydedilmiş olması, eserin ona ait olduğunu kesin olarak göstermektedir. Şevki Dayf, müellifin bu esere Farsça bir

ad vermesinden onun erken bir dönemde yazılmış olduğu, hatta ilk teliflerinden biri olarak kabul edilebileceği sonucunu çıkarmaktaysa da (*‘Asr-ü'd-düvel ve'l-imârât*, s. 468) bizzat müellifin *Câvidân-ğired* içinde daha önce yazdığı *Tehzîbü'l-ahlâk*'a atıfta bulunması (s. 25), *Câvidân-ğired*'in bu eserden sonra yazıldığını göstermektedir. Nitekim Muhammed Arkoun *Tehzîbü'l-ahlâk*'in 372-376 (982-986), yılları arasında, *Câvidân-ğired*'in ise 382'ye doğru, yani müellifin ömrünün altmışlı yıllarında yazılmış olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır (*L'Humanisme Arabe*, s. 118).

"Câvidân-ğired" tabiri ilk defa İbn Miskeveyh tarafından kullanılmış değildir. Onun da naklettiği (bk. s. 5-6) geleneksel inanca göre bu adı taşıyan ilk eser, kaynaklarda Helenistik literatürdeki Hermes gibi destanî bir şahsiyet olarak anlatılan, Nûh tufanından kısa zaman sonra yaşadığı öne sürülen, demirin bulunması ve kullanılması, sulamâ tesisleri kurulması, bina yapımı gibi bazı yeniliklerin mücidi olarak kabul edilen, Zerdüş'ten önce bir din kurucusu ve adalet timsali diye tanıtılan Hoşeng (Araplar'da Uşhenc) adlı bir İran hükümdarı ve bilgesine aittir. İbn Miskeveyh'in de Câhiz'e nisbet ettiği ve hakkında başkaca bilgi bulunmayan *İstiğâletü'l-fehm* adlı bir eserden naklettiği (*el-Hikmetü'l-hâlide: Câvidân-ğired*, s. 5-6, 18-20) rivayete göre Hoşeng bu eseri halefine nasihatname olarak yazmış, daha sonra eser, İran hükümdarı olması dışında hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan Kençür b. İsfendiyâr tarafından eski Farsça'dan (Pehlevîce) yeni Farsça'ya adapte edilmiştir. Nihayet Hasan b. Sehl de eserin önemli bir kısmını Arapça'ya çevirmiştir ki *Câvidân-ğired*'in ilk bölümü bu eseri ihtiva etmektedir (s. 6-18). Ancak İbn Miskeveyh'in *Câvidân-ğired*'ini *el-Hikmetü'l-hâlide* adıyla neşreden Abdurrahman Bedevî, esere yazdığı uzun mukaddimede yukarıdaki rivayetlerin kesinlikten uzak olduğunu belirtmiştir. Ona göre eserin Hoşeng'e nisbeti, hatta Hoşeng'in şahsiyeti hakkında anlatılanlar asılsızdır. *Câvidân-ğired* adlı Farsça müstakil bir asıl nüshanın varlığı kesin olmakla birlikte bunun, Sâsânî Devleti'nin son zamanlarında yani milâdî VI. yüzyılda yazılmış olması gerekir (*el-Hikmetü'l-hâlide*, "Giriş", s. 31, 33).

Hoşeng'e nisbet edilen *Câvidân-ğired*'in İbn Miskeveyh'in eserindekinden başka birkaç nüshası daha vardır. Bunlardan biri, Bedevî'nin İbn Miskeveyh'e